

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ROGER VAN DEN BERGH, Comparative Competition Law and Economics, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2017, xx+545 σελ.

Η ανάλυση των τάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού και της οικονομικής επιστήμης δεν αποτέλεσε καθόλου σπάνιο φαινόμενο στη βιβλιογραφία των τελευταίων δεκαετιών. Η νέα συμβολή του Roger Van den Bergh παρέχει, ωστόσο, μια ολοκληρωμένη και ταυτόχρονα σαφή και ευανάγνωστη απεικόνιση των βασικών παραμέτρων του ζητήματος, ενώ καταφεύγει στην οικονομική θεωρία, προκειμένου να βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει το πλαίσιο εντός του οποίου εφαρμόζονται οι κανόνες του δικαίου του ανταγωνισμού.

Βασιζόμενο σε προηγούμενο έργο των Roger Van den Bergh και Peter Camesasca (European Law and Economics: A Comparative Perspective, Intersentia, 2001), το βιβλίο υιοθετεί διεπιστημονική και συγκριτική προσέγγιση: αφενός ενσωματώνει τα διδάγματα των οικονομικών του ανταγωνισμού στο υφιστάμενο νομικό πλαίσιο και, αφετέρου, συγκρίνει το δίκαιο ανταγωνισμού των ΗΠΑ με το ενωσιακό δίκαιο ανταγωνισμού. Ως εκ τούτου, αποτελεί ένα από τα ελάχιστα εγχειρίδια που περιέχουν συστηματική επισκόπηση της σχετικής οικονομικής θεωρίας και του δικαίου του ανταγωνισμού όσον αφορά τις δύο βασικές έννομες τάξεις, ενώ ταυτόχρονα περιλαμβάνει μια σύντομη ανάλυση του δικαίου ανταγωνισμού άλλων χωρών με οικονομική σημασία, όπως οι χώρες BRICS.

Στο βιβλίο καλύπτονται λεπτομερώς ζητήματα, όπως ο ορισμός της ισχύος στην αγορά, η εφαρμογή οριζόντιων και κάθετων περιορισμών, οι συγχωνεύσεις και η μονομερής συμπεριφορά των δεσποζουσών επιχειρήσεων, ενώ ταυτόχρονα αναλύονται οι κυριότερες περιπτώσεις της νομολογίας, καθιστώντας έτσι σαφή τον τρόπο που οι βασικές αρχές εφαρμόζονται στην πράξη. Αναλύονται, επίσης, τα ζητήματα σχετικά με την επιβολή των νόμιμων απαγορεύσεων, γεγονός που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τους νομικούς της πράξης όσο και για τις ρυθμιστικές αρχές.

Συγκεκριμένα, το βιβλίο αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Ακολουθώντας τη σύντομη εισαγωγή του πρώτου κεφαλαίου, το δεύτερο κεφάλαιο προβαίνει σε μια χρονολογική επισκόπηση της εξέλιξης της οικονομικής σκέψης στο πεδίο του δικαίου του ανταγωνισμού· γίνεται εκτενής αναφορά στην έννοια του ανταγωνισμού στην κλασική οικονομική θεωρία, στα μοντέλα του τέλει ανταγωνισμού και του μονοπωλίου που αναπτύχθηκαν στη θεωρία των τιμών (price theory), στον ορντολιμπεραλισμό,

στο υπόδειγμα της «δομής-συμπεριφοράς-απόδοσης» (Structure-Conduct-Performance Paradigm), στις απόψεις της Σχολής του Σικάγο, στις δυναμικές προσεγγίσεις του ανταγωνισμού, στη θεωρία των διεκδικήσιμων αγορών (contestable markets), στην ανάλυση του κόστους συναλλαγής (transaction cost), στη σύγχρονη θεωρία της βιομηχανικής οργάνωσης (industrial organisation) και στα συμπεριφορικά οικονομικά του δικαίου του ανταγωνισμού. Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τους στόχους του δικαίου του ανταγωνισμού, αναλύοντας τις διάφορες έννοιες της αποτελεσματικότητας (efficiency), καθώς και τους στόχους ευημερίας (welfare) αλλά και τους πολιτικούς στόχους (όπως η ολοκλήρωση της αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση) που επιδιώκει το δίκαιο του ανταγωνισμού. Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην οικονομική ανάλυση της ισχύος στην αγορά και των εμποδίων εισόδου στην αγορά, και επιδεικνύει πώς οι οικονομικές γνώσεις επιδρούν επιβληθτικά στην ερμηνεία του νομικού όρου της δεσπόζουσας θέσης. Το πέμπτο κεφάλαιο συνοψίζει τις πιο σημαντικές απόψεις της οικονομικής θεωρίας σχετικά με τους οριζόντιους περιορισμούς του ανταγωνισμού επικεντρώνεται στα κίνητρα των επιχειρήσεων να προβαίνουν σε συμπράξεις, στις προϋποθέσεις μιας επιτυχημένης σύμπραξης, στους κινδύνους εξαπάτησης και στα μέσα επιβολής κυρώσεων στις επιχειρήσεις που παρεκκλίνουν από τη σύμπραξη. Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται οι κάθετοι περιορισμοί του ανταγωνισμού, οι οποίοι απορρέουν από συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά στάδια της αλυσίδας εφοδιασμού. Το έβδομο κεφάλαιο αναλύει την αμερικανική απαγόρευση του μονοπωλίου (Section 2 US Sherman Act) και την αντίστοιχη ευρωπαϊκή απαγόρευση της κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης (άρθρο 102 ΣΛΕΕ). Το όγδοο κεφάλαιο εξετάζει τον τρόπο επιβολής της απαγόρευσης των συμπράξεων και των κανόνων περί κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης. Αναλύονται σχετικά τέσσερις διαστάσεις: η επιλογή κύρωσης (επιβολή προστίμων μόνο στις επιχειρήσεις ή επιβολή προστίμων και σε ιδιώτες και, εντέλει, ποινές στερητικές της ελευθερίας), ο ρόλος των ιδιωτικών και των δημόσιων μηχανισμών επιβολής, ο χρόνος των μέτρων επιβολής (εκ των προτέρων έλεγχος ή εκ των υστέρων παρακολούθηση) και η (απο)κέντρωση της επιβολής. Τέλος, στο ένατο κεφάλαιο, όπου αναλύεται ο έλεγχος των συγχωνεύσεων, παρέχεται μια επισκόπηση της θεωρητικής και εμπειρικής οικονομικής βιβλιογραφίας και εξετάζεται ο ρόλος της ανάλυσης των μεριδίων της αγοράς, των ποσοστών συγκέντρωσης, των επιπτώσεων των συγχωνεύσεων στον ανταγωνισμό και των πιθανών βελτιώσεων της απόδοσης.

Παρέχοντας μια τόσο συνοπτική και κριτική σύγκριση του ενωσιακού και του αμερικανικού δικαίου ανταγωνισμού από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας, το βιβλίο είναι πράγματι κατάλληλο όχι μόνο για εκπαιδευτικούς σκοπούς, αλλά και προκειμένου να τεθούν τα θεμέλια μιας συνεχώς στενότερης συνεργασίας μεταξύ των οικονομολόγων και των δικηγόρων που ειδικεύονται στον τομέα ανταγωνισμού – κάτι που, άλλωστε, αποτελεί ιδιαίτερη προσδοκία του συγγραφέα. Επιπλέον, η εκτεταμένη αναφορά σε πρωτογενείς πηγές διευκολύνει σημαντικά την περαιτέρω έρευνα του αναγνώστη. Η δομή του κειμένου και οι υποσημειώσεις των κεφαλαίων (που εφαρμόζουν το σύστημα των κοινωνικών επιστημών του Χάρβαρντ) λειτουργούν, επίσης, προς αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον, η σαφής παρουσίαση και η εκτεταμένη χρήση πινάκων για την επισήμανση σημαντικών στοιχείων εξασφαλίζουν την εύκολη πρόσβαση στο πλήθος των πληροφοριών που σχετίζονται με το θέμα. Γενικά, το έργο μπορεί να αποτελέσει πολύτιμη πηγή τόσο για τους φοιτητές όσο και για τον ακαδημαϊκό κόσμο, όπως και για τους δικηγόρους και τις ρυθμιστικές αρχές, αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο για την πολιτική του ανταγωνισμού.

Βασιλική Κουμπλή

ΙΩΣΗΦ Γ. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, xvi+275 σελ.

Μολονότι το μεγαλύτερο μέρος της νομοθεσίας που εφαρμόζεται σήμερα στην Ελλάδα έχει, άμεσα ή έμμεσα, ενωσιακή προέλευση, οι περισσότεροι Έλληνες νομικοί λίγα πράγματα γνωρίζουν για τις διαδικασίες παραγωγής του ενωσιακού δικαίου και τα επιμέρους χαρακτηριστικά όσων πράξεων το απαρτίζουν. Ο εμπλουτισμός της περιορισμένης σχετικής βιβλιογραφίας είναι, επομένως, κάτι παραπάνω από ευπρόσδεκτο.

Σε αντίθεση με τη σχετική πρόβλεψη της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, η Συνθήκη της Λισαβόνας διατήρησε αμετάβλητη την τυπολογία των νομικά δεσμευτικών πράξεων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης. Στην προσπάθειά της, πάντως, να καταστήσει το ενωσιακό νομοθετικό σύστημα πιο ορθολογικό, ώστε να διευκολύνει την κατανόησή του και, συνακόλουθα, την αποδοχή των κανόνων του εκ μέρους των πολιτών, υιοθέτησε την –προβλεπόμενη, επίσης, στη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης– ένταξη των εν λόγω πράξεων σε κατηγορίες. Έτσι, οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις που θεσπίζουν τα όργανα της Ένωσης ανήκουν είτε στην κατηγορία των νομοθετικών είτε σε εκείνη των μη νομοθετικών πράξεων, και, στη δεύτερη περίπτωση, είτε στην υποκατηγορία των κατ' εξουσιοδότηση είτε σε

εκείνη των εκτελεστικών (χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο να μην ανήκουν σε καμία από αυτές). Η μελέτη των ανωτέρω νέων κατηγοριών και υποκατηγοριών των νομικά δεσμευτικών πράξεων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης αποτελεί το αντικείμενο του καινούργιου βιβλίου του Ι. Κτενίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή στη Νομική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Η μελέτη του Ι. Κτενίδη χωρίζεται σε επτά εκτενή κεφάλαια.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια (σελ. 5-75) έχουν τον χαρακτήρα εισαγωγής και θεωρητικού θεμελίου. Εδώ ο συγγραφέας, αφού παρουσιάσει το νομικό σύστημα της Ένωσης και τεκμηριώσει την αυτονομία του σε σχέση με τα εθνικά νομικά συστήματα, εστιάζει την προσοχή του στο κατ' εξοχήν πρόβλημα που αυτό ανέκαθεν αντιμετώπιζε: οι κανόνες του δεν εφαρμόζονται σε μια δική του επικράτεια, αλλά στις επικράτειες των κρατών μελών. Για να είναι όμως η εφαρμογή τους στις επικράτειες των κρατών μελών αποτελεσματική (δηλαδή, κατ' αρχήν τουλάχιστον, εκούσια), οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης θα πρέπει να είναι επαρκώς νομιμοποιημένοι, ιδιαίτερα μάλιστα αφ' ης στιγμής τους αναγνωρίζεται άμεση ισχύς και υπεροχή έναντι των κανόνων του εθνικού δικαίου. Στην αποδοχή των κανόνων του παράγωγου δικαίου (διότι στο επίπεδο του παράγωγου δικαίου εντοπίζεται πρωτίστως το ζήτημα) συνέβαλλαν και εξακολουθούν να συμβάλλουν αποφασιστικά η αρχή των δοτών (ή κατ' ανάθεση) αρμοδιοτήτων, η οποία υπενθυμίζει ότι οι εξουσίες της Ένωσης προέρχονται από τα δημοκρατικά κράτη μέλη και ασκούνται εντός του προδιαγεγραμμένου από εκείνα πλαισίου, και η αρχή της θεσμικής ισορροπίας, η οποία εξασφαλίζει τη συμμετοχή στην έκδοση μιας πράξης πλειάδας διαφορετικών συμφερόντων. Με την πάροδο του χρόνου και την εντυπωσιακή διεύρυνση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων, η νομιμοποίηση των κανόνων του παράγωγου δικαίου επιδιώκεται και μέσω των αρχών της αντιπροσωπευτικής και της συμμετοχικής δημοκρατίας, στο πρότυπο των εθνικών έννομων τάξεων. Την ίδια λειτουργία, εξηγεί ο συγγραφέας, επιτελεί και η ανάδειξη της συμβολής του κάθε οργάνου, και ιδίως του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στη διαδικασία έκδοσης κάθε πράξης, με την ένταξη των πράξεων σε ευδιάκριτες κατηγορίες, και πάλι στο πρότυπο των εθνικών έννομων τάξεων.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια (σελ. 77-120) εξετάζεται ειδικότερα το νομοθετικό σύστημα της Ένωσης στη μορφή του πριν από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Ως νομοθετικό σύστημα της Ένωσης ορίζεται, με αναφορές στη νομολογία του Δικαστηρίου, το σύνολο των κανόνων που διέπουν τη θέσπιση των πράξεων του παράγωγου δικαίου. Βασική θέση του συγγραφέα είναι ότι το παράγωγο δίκαιο, ως σύνολο, διακρινόταν εξ αρχής, τόσο από διαδικαστική όσο και από ουσιαστική άποψη, στο δευτερογενές, το οποίο θεμελιωνόταν απευθείας στις

ιδρυτικές συνθήκες, και στο τριτογενές, το οποίο θεμελιωνόταν σε άλλους κανόνες του παράγωγου δικαίου. Άξιες ειδικής μνείας είναι, εν προκειμένω, οι αναπτύξεις για την πρακτική της «επιτροπολογίας» και για τη διάκριση μεταξύ της εκτέλεσης (κατά κανόνα από τα όργανα της Ένωσης, κατ' εξαίρεση από τα κράτη μέλη) και της εφαρμογής (κατά κανόνα από τα κράτη μέλη, κατ' εξαίρεση από τα όργανα της Ένωσης) του δικαίου της Ένωσης. Εκτενής είναι, εξάλλου, και η περιγραφή του πώς ακριβώς οι εργασίες της Συνέλευσης για το μέλλον της Ευρώπης και η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης προετοίμασαν τη μετάβαση από το προηγούμενο στο ισχύον καθεστώς – και δικαίως, αφού πολλές πτυχές του ισχύοντος καθεστώτος διαμορφώθηκαν στους κόλπους τους.

Στο πέμπτο και το έκτο κεφάλαιο (σελ. 121-215), τα οποία αποτελούν και τον σκληρό πυρήνα της μελέτης, εξετάζεται το νομοθετικό σύστημα της Ένωσης στη σημερινή του μορφή, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Στο μικροσκόπιο τίθενται πρώτα όσες πράξεις θεμελιώνονται απευθείας στη ΣΕΕ και τη ΣΛΕΕ και έπειτα όσες έχουν ως νομική βάση κάποια άλλη πράξη του παράγωγου δικαίου. Σε σχέση με τις πρώτες, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του συγγραφέα για τον ορισμό των νομοθετικών πράξεων, τη διάκρισή τους από τις μη νομοθετικές και τη σημασία του χαρακτηρισμού μιας πράξης ως νομοθετικής για τον προσδιορισμό της εξωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης. Ως προς τις δεύτερες, την προσοχή του αναγνώστη προσελκύουν οι σελίδες οι αφιερωμένες στην επιλογή μεταξύ της έκδοσης κατ' εξουσιοδότηση ή εκτελεστικής πράξης και στον δικαστικό έλεγχο της επιλογής. Η σαφήνεια του λόγου και η πειστικότητα των επιχειρημάτων του συγγραφέα στα δύο αυτά κεφάλαια μαρτυρούν τη βαθιά εξοικείωσή του με το αντικείμενο της μελέτης.

Στο έβδομο, τέλος, κεφάλαιο (σελ. 217-244) ο συγγραφέας ασχολείται με δύο θέματα στενά συνδεδεμένα με τις νέες κατηγορίες πράξεων. Πρόκειται, αφενός, για την προσφάτως (με τη Συνθήκη της Λισαβόνας) χορηγηθείσα στους ιδιώτες δυνατότητα να ασκούν προσφυγή ακύρωσης κατ' άρθρο 263 ΣΛΕΕ και εναντίον όσων κανονιστικών πράξεων τους αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα και, αφετέρου, για την επίδραση της κατηγορίας της πράξης στην ευχέρειά της να εισάγει νόμιμους περιορισμούς στα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγυάται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως οδηγό την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου, την οποία, όπως άλλωστε και σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια, δεν παραλείπει να προσεγγίσει με κριτική διάθεση.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με μερικές σκέψεις γύρω από την ιεραρχία των κανόνων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης (σελ. 245-249).

Σε ένα μουσείο, ο καλός ξεναγός αρχικά μιλά συνοπτικά για το γενικό (πολιτισμικό, πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό) πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να ιδωθεί ένα συγκεκριμένο έργο τέχνης και ακολούθως αναλύει το ίδιο το έργο, ενώ ακόμη και όταν αναφέρεται σε τεχνικά – αλλά απαραίτητα για την ορθότερη αποτίμηση του έργου – ζητήματα παραμένει απόλυτα κατανοητός. Το βιβλίο του Ι. Κτενιδή έχει πολλές αρετές, ετούτη όμως είναι η σημαντικότερη: ο συγγραφέας αναλαμβάνει έναντι του αναγνώστη ρόλο αντίστοιχο με τον ρόλο του καλού ξεναγού έναντι του επισκέπτη ενός μουσείου. Χάρη σε αυτό του το γνώρισμα, όπως εύστοχα σημειώνει στον πρόλόγο του ο καθηγητής Πέτρος Στάγκος, το βιβλίο ξεπερνά κατά πολύ τα χαραχθέντα από τον τίτλο και κυρίως τον υπότιτλό του όρια, της πραγματείας επί των ποικίλων κατηγοριών πράξεων που συγκροτούν σήμερα το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης, προσλαμβάνοντας διαστάσεις μικρού εγχειριδίου ευρωπαϊκής πολιτειολογίας.

Δημοσθένης Λέντζης

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Έννοια, πεδίο εφαρμογής και νομική φύση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, 156 σελ.

Το σύντομο αλλά περιεκτικό έργο του καθηγητή Μ. Χρυσομάλλη εστιάζει στην αρχή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου και εξετάζει, στα τρία αντίστοιχα βασικά κεφάλαια, την έννοια, το πεδίο εφαρμογής και τη νομική φύση της αρχής.

Αφορμούμενος από τον πολιτικό δημόσιο διάλογο στα ευρωπαϊκά και εθνικά fora, ο οποίος, μεσοσύσης της συνολικότερης κρίσης που βιώνει η ΕΕ τα τελευταία χρόνια, επικεντρώνεται στην αλληλεγγύη είτε ως προμετωπίδα είτε ως όριο πολιτικών διεκδικήσεων, ο συγγραφέας επιδιώκει να ερευνήσει τη νομική έκφανση της πολυσυζητημένης αυτής αρχής. Άλλωστε, όπως παρατίθεται και στην εισαγωγή του έργου «*πρόκειται για την αρχή που διαφοροποιεί την Ευρωπαϊκή Ένωση από τον υπόλοιπο κόσμο και τους άλλους διεθνείς οργανισμούς*». Παρότι όμως η αρχή της αλληλεγγύης είναι θεμελιώδης αρχή του ενωσιακού δικαίου, η θεσμοθέτησή της κινείται στο πεδίο της αοριστίας, δημιουργώντας σύγχυση ως προς το περιεχόμενό της, σύγχυση που επιτείνεται από τις πολυποικίλες αναφορές των Συνθηκών στην αλληλεγγύη, άλλοτε ως αξία, άλλοτε ως αρχή και άλλοτε ως «πνεύμα». Αυτή η διττή συνθήκη, αφενός, της συχνής επίκλησης για την εξυπηρέτηση διαφορετικών κάθε φορά σκοπών και, αφετέρου, της αοριστίας καθιστούν επιτακτική την ανάγκη προσδιορισμού του περιεχομένου και εντοπισμού του ρόλου της αλληλεγγύης στο ενωσιακό επίπεδο.

Ο συγγραφέας, αφού διερευνήσει την έννοια και τον ρόλο της αλληλεγγύης στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης και του διεθνούς και εθνικού δικαίου, την τοποθετεί εντός του ενωσιακού συγκείμενου και επικεντρώνεται στις μεταβολές της έννοιας και στις προκλήσεις που αυτή καλείται να αντιμετωπίσει. Εύστοχα ο Χρυσομάλλης εντοπίζει σπέρματα της αρχής της αλληλεγγύης ήδη από τη διακήρυξη του Robert Schuman σχετικά με τη θεμελίωση του νεολεειτουργικού μοντέλου εξέλιξης του ενωσιακού οικοδομήματος, το οποίο θα δημιουργούσε μία «de facto αλληλεγγύη», ενώ συνεχίζεται η ιχνηλάτηση της θεμελίωσης της αρχής τόσο σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου όσο και σε νομολογιακό επίπεδο, με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών, αλλά και την απαίτηση τήρησης του καθήκοντος αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών, όπως εξειδικεύθηκε από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η αρχή της αλληλεγγύης, ιδίως σε επίπεδο Ευρωζώνης, η οποία υπέστη έντονους κλυδωνισμούς από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, με την αλληλεγγύη να αποτελεί κεντρικό άξονα των συζητήσεων τόσο για τη διαχείριση της κρίσης όσο και για τη μεταρρύθμιση της ΟΝΕ, εγκαθιδρύοντας ένα βασικό μοντέλο «αλληλεγγύης υπό προϋποθέσεις».

Το επόμενο κεφάλαιο αφορά το πεδίο εφαρμογής της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Αρχικά, γίνεται μία αναφορά στην αλληλεγγύη ως αξία που διέπει το σύνολο της ενωσιακής δράσης, ενώ εν συνεχεία το κεφάλαιο συστηματοποιείται σε δύο βασικά μέρη: η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών μελών και η αλληλεγγύη των κρατών μελών απέναντι στα άτομα. Το πρώτο μέρος εστιάζει κατά βάση στην οικονομική πολιτική, πεδίο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω τόσο των σημαντικών εξελίξεων των τελευταίων ετών όσο και του ρόλου της αλληλεγγύης, πάντα υπό προϋποθέσεις, μεταξύ των κρατών μελών, ως κεντρικού πολιτικού άξονα ίδρυσης των νέων μηχανισμών διαχείρισης της κρίσης, όπως είναι ο ΕΜΣ. Το δεύτερο μέρος αναλύει τα δικαιώματα που απολαύουν οι ευρωπαίοι πολίτες είτε ως απόρροια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, είτε ως απόρροια της ίδρυσης εσωτερικής αγοράς, όπως είναι η ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων, είτε γενικά ως απόρροια της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, όπως είναι το σύνολο των δικαιωμάτων που θεσπίζονται με τον ΧΘΔ, πάντα υπό το πρίσμα της αλληλεγγύης. Ως δικαιώματα αλληλεγγύης ορίζονται, κατά βάση, τα κοινωνικά δικαιώματα που θεσπίζει το ενωσιακό δίκαιο, τα οποία σκοπούν τόσο στην ίση μεταχείριση των ευρωπαίων πολιτών με υποχρέωση παροχής των ίδιων κοινωνικών παροχών ανεξαρτήτως

ιθαγένειας όσο και στη συνολικότερη ενίσχυση της κοινωνικής προστασίας των ατόμων στο ενωσιακό επίπεδο. Όπως ορθά βέβαια παρατηρεί ο συγγραφέας, πολλές βελτιώσεις χωρούν στον τομέα αυτόν, καθώς τα ίδια τα κράτη μέλη έχουν θέσει ιδιαίτερα προσκόμματα στην ενωσιακή θεσμοθέτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, επιδιώκοντας να διατηρήσουν την κοινωνική προστασία ως κρατικό πεδίο δράσης, αλλά και το ίδιο το Δικαστήριο έχει διατηρήσει μία πιο συγκρατημένη στάση στην πρόσφατη νομολογία του, δείχνοντας ιδιαίτερη «κατανόηση» στις κρατικές ανησυχίες σχετικά με τη βιωσιμότητα των κρατικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας επιδιώκει να εντοπίσει τη νομική φύση της αρχής της αλληλεγγύης, μίας αρχής που, όπως έχει ήδη διαφανεί, έχει τον ρόλο ομπρέλας με εννοιολογική και λειτουργική πολλαπλότητα. Καταλήγει πως πρόκειται για θεμελιώδη αρχή της ΕΕ, η οποία άλλωστε πανηγυρικά διατυπώνεται και στο ίδιο το κείμενο των Συνθηκών, διακηρύσσοντας με αυτόν τον τρόπο και τη μετάβαση από την οικονομική στην πολιτική ένωση. Βέβαια, όπως παρατηρείται, το Δικαστήριο έχει αρνηθεί να χαρακτηρίσει την οικονομική και κοινωνική συνοχή, κορυφαία έκφανση της αρχής της αλληλεγγύης, ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, εντάσσοντάς την με έναν πιο σαφή τρόπο στο νομικό οπλοστάσιο της ΕΕ, επιλέγοντας να αφήσει στην αρχή έναν περισσότερο προγραμματικό χαρακτήρα.

Το έργο ολοκληρώνεται με ένα σύντομο συμπέρασμα, στο οποίο συστηματοποιείται το αποτέλεσμα της προηγούμενης ανάλυσης. Η αρχή της αλληλεγγύης αποτελεί ήδη από τη γέννηση των Κοινοτήτων ακρογωνιαίιο λίθο του εγχειρήματος. Σήμερα, η σημαντικότερη λειτουργία της αρχής έγκειται στην υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας σε θεσμικό επίπεδο, ενώ σε ουσιαστικό επίπεδο, στην κοινωνική και οικονομική πολιτική δηλαδή, ο ρόλος της παραμένει κατά βάση προγραμματικός.

Το νέο έργο του καθηγητή Μ. Χρυσομάλλη αποτελεί μία χρήσιμη προσθήκη στη βιβλιογραφία του ευρωπαϊκού δικαίου καθώς καταφέρει, με συνοπτικό και εύστοχο τρόπο, να παρουσιάσει τις νομικές προεκτάσεις μίας έννοιας που απασχολεί όλο και συχνότερα των ευρωπαϊκό πολιτικό διάλογο. Ο συγγραφέας όχι μόνο διαγράφει την πορεία της αρχής κατά μήκος της εξέλιξης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, αλλά και την τοποθετεί στο ισχύον νομικό πλαίσιο, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τα αδύναμα σημεία αλλά και τις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει.

Δήμητρα Γαμπά